

УДК 81'373.74 : [811.222.1 + 811.161.2]  
DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2022-11.25>

## КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СУЧАСНИХ ПЕРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Охріменко Марина Анатоліївна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри східної філології

Київського національного лінгвістичного університету

вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна

*Пропоновану статтю присвячено аналізу фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом в сучасних перській і українській мовах. Класифікацію зазначених вище фразеологізмів було здійснено спираючись на семантику та зв'язок із мовною та позамовною дійсністю. При розгляді фразеологічних фондів двох мов щодо національно-культурного компоненту, який в них міститься, продуктивним виявилось виокремлення еквівалентних та безеквівалентних лексичних понять. Під час дослідження було виявлено три рівні прояву національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць з особливим компонентом семантики. До першого рівня належать фразеологізми, у яких національно-культурний компонент семантики виявляється у сукупному значенні лексичного комплексу, де віддзеркалюється певна специфічна ситуація або особливість національної структури. Другий рівень представлений фразеологічними одиницями, які віддзеркалюють особливість національної культури одиницями свого складу, а також асоціаціями, які викликає цей компонент у носіїв мови. До третього рівня належать фразеологічні одиниці, в яких національно-культурна специфіка закладена у прямому значенні їх компонентів, тобто у прототипі фразеологізму. Виявленню культурно-маркованих одиниць або слів із національно-культурним компонентом значення сприяв порівняльно-зіставний метод. Такими лексичними одиницями часто ставали реалії, тобто факти дійсності, які об'єктивно присутні лише в цій етнокультурній спільноті, а також лакуни, що постають як відсутності певних позначень в лексичній системі однієї мови у порівнянні з іншою. При розгляді та класифікації фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом значення часто залучаються фонові знання, тобто змістовні характеристики конкретних і абстрактних найменувань, що необхідні для адекватного розуміння додаткової інформації про культуру іранського та українського народів. Класифікація фразеологічних одиниць відбувалася за групами відповідно до номінації того чи іншого компонента значення. Загалом було виокремлено 9 груп фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом. Лінгвокраїнознавчий підхід до слова представляємо у вигляді коментаря, коли культурне явище пояснюється із залученням інформації з історії, міфології, релігії, фольклору тощо.*

**Ключові слова:** фразеологічні одиниці, національно-культурний компонент, перська мова, українська мова, етнолінгвістика.

### Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

Останнім часом з'являється велика кількість праць, у яких досліджуються факти віддзеркалення у мові культурної специфіки народу (Жайворонок, 2007; Ужченко, 2007). Вивчення лексичних одиниць з точки зору національно-культурних особливостей дозволило науковцям виділити в їх семантиці особливу соціально-культурну сему або національний компонент.

Національно-культурні особливості виявляються не тільки на рівні слова, але і на всіх інших рівнях структури мови. Особливо яскраво вони представлені у фразеологічних системах (Мізін, 2011). Це пояснюється тим, що фразеологічні одиниці постають як нарізно оформлені мовні одиниці, компоненти яких характеризуються повним або частковим переосмисленням. У результаті виникає нова семан-

тична структура фразеологізму, яка більше залежить від екстралінгвальних факторів, ніж семантика кожного окремого слова.

Фразеологізм з національним компонентом значення формується на основі вільного словосполучення, елементи якого втрачають семантичне ядро, мають часткове або навіть повне переосмислення, зберігаючи окремі специфічні семи, наслідком чого стає поява якісно нової мовної одиниці.

Таким чином актуальність пропонованої статті зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики до аналізу лексичного складу мови загалом, та її фразеологічного фонду зокрема.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема лінгвокультурного вивчення мови останніми роками набуває усе більшого значення (Левченко, 2005; Жайворонок, 2007).

Це пояснюється розвитком міжкультурних контактів, необхідністю враховувати універсальні і специфічні характеристики поведінки і спілкування різних народів, а також важливістю виокремлення і точного позначення тих культурних цінностей, які лежать в основі комунікативної діяльності. Останнім часом у лінгвістиці можна прослідкувати тенденцію до осмислення специфічної фіксації культурно значущих явищ і характеристик буття у формі мовних знаків. Говорячи про культурологічне вивчення мови, лінгвісти, у першу чергу, мають на увазі аналіз мовних явищ, що спрямований на виявлення національно-культурної специфіки.

Перська мова неодноразово ставала об'єктом дослідження, адже вона є надзвичайно цікавою з точки зору ідіоетнічної специфіки (Shaki, 1967; Мазепова, 2013). Особливо це прослідковується у зіставних дослідженнях (Даньків, 2011; Сорокін, Даліда, 2021; Ахмади, Садат-Махмудян, 2014). Таким чином, одним з підходів до вивчення національно-культурної специфіки мови є її аналіз відносно іншої мови, адже національна специфіка семантики лексичної одиниці – це її відмінність за значенням від подібних за семантикою одиниць мови порівняння. При дослідженні національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць сучасних перської і української мов в рамках порівняльного підходу доцільним вбачаємо звертання лише до плану змісту оскільки план вираження одиниць різних мов є відмінним за визначенням.

#### **Формулювання мети і завдань статті.**

Метою пропонованої статті є розробка класифікації фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом сучасних перської і української мов. Пропонована мета передбачає вирішення таких завдань: методом суцільної вибірки дібрати фактичний матеріал дослідження; проаналізувати дібрані одиниці з точки зору національно-культурного компонента, який в них міститься; розділити вищезазначені фразеологічні одиниці за групами відповідно до номінації того чи іншого компонента значення.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

У сучасній лінгвістиці виокремлюють три рівні прояву національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць з особливим компонентом семантики. До першого рівня належать фразеологізми, у яких національно-культурний компонент семантики виявляється у сукупному значенні лексичного комплексу, у якому віддзеркалюється певна специфічна ситуація або особливість національної структури, наприклад, перс.: *مثل سگ پشیمان شدن* (про нещирю людину) – *каятися як собака*; укр.: *не вартий і*

*ламаного гроша в базарний день*. На цьому рівні фразеологізми порівнюваних мов відображають специфіку національної культури усім своїм ідіоматичним значенням.

До другого рівня належать фразеологічні одиниці, що віддзеркалюють особливість національної культури одиницями свого складу, а також асоціаціями, які викликає цей компонент у носіїв мови, наприклад, перс.: *هر جا خرس است، جای ترس است* (сторонися жорстоких, насильників, божевільних) – *прик. де ведмідь, там місце страху*, *تا غم نخوری به غمخواری نرسی* – *присл. доки сам не відчуєш горя, не навчишися співчувати іншим*; укр.: *розжалобився, як вовк над поросям: від їв ніжки, та й плаче; не бійся лиха, яке вже позаду*. Для таких висловів характерне ситуативне розширення змісту словосполучення.

До третього рівня належать фразеологічні одиниці, в яких національно-культурна специфіка закладена у прямому значенні їх компонентів, тобто у прототипі фразеологізму, наприклад, перс.: *آش خوردن و جاش را شکستن* (виявити чорну невдячність) – *з їсти кашу та розпороти мішок із зерном, به نان اینجا آب اینجا، کجا روم به، از اینجا؟* – *тут хліб, тут вода – не знайти місця краще, مثل شیر مادر – чистий як материнське молоко*; укр.: *відрізана скиба від хліба, залити сала за шкуру, як маслом по душі*. У наведених прикладах національно-культурна специфіка є очевидною.

Загалом етнолінгвістичний аспект вивчення фразеології загалом і перської та української фразеології зокрема представляє великий інтерес. Обидва народи мають велику кількість стійких одиниць, що віддзеркалюють уявлення про різні сторони життя, особливості історії народу, побут, а також традиційну народну культуру. Саме тому питання про відбір і про класифікацію одиниць з національно-культурним компонентом семантики тісно пов'язаний з проблемою реалій, адже взаємозалежність мови і культури визначає появу національно-культурного компонента значення слова.

Спіраючись на зібраний матеріал дослідження, порівнюючи перські та українські фразеологічні одиниці з національно-культурним компонентом, можемо виокремити такі види досліджуваних фразеологізмів:

1. Фразеологічні одиниці, які не мають у своєму складі лексеми з національно-культурним компонентом, але віддзеркалюють національно-специфічне поняття усім своїм складом, наприклад, перс.: *پایش روی پا بند نمی شد* (букв.: «він не може всидіти на місці від радості») – *він дуже радісний, بشکن زدن* – *ляскати пальцями у танці від радості, با دم خود گردو شکستن* (букв.: «своїм

хвостом колоти грецькі горіхи») – бути дуже радісним, *دلش به قیلی ویلی می افتاد* – серце підстрибує; укр.: з високком (з вистрибом), кожна жилка (жилочка) дрижить (грає, говорить, бринить, тремтить), ударити в закладуки.

2. Фразеологічні одиниці, які включають лексеми з національно-культурним компонентом і одночасно передають національно-специфічне поняття усім своїм складом, наприклад, перс.: *كدشت رد* – як сир в маслі (фр. *كشش*) – як сир в маслі кататися, тобто жити щасливо й безтурботно; укр.: як сир у маслі жити, упав у гаразд, як муха в сметану, як вареник у маслі (у сметані).

3. Фразеологічні одиниці, які включають до свого складу національно-специфічний компонент, але не передають усім своїм складом національно-специфічне поняття, тобто фразеологічні одиниці, які можуть мати еквіваленти фразеологічного чи лексичного характеру в іншій мові, наприклад, *دوغ و دوشاب در نظرش* (букв.: «і дуг, і душаб для нього однакові»); *دوغ* – кислий напій, який виготовляється з кислого молока з додаванням води, *دوشاب* – солодкий сироп, який отримують від кип'ятіння соку стиглого винограду або стиглих фініків) – він не бачить різниці між коханням та ненавистю, між дружбою і ворожнечею, *مثل شتر مرغ می ماند، اگر بگویی پیر می گوید شتر مرغ* – він як страус, скажуть: «Літай», *بدگوید: «Я верблюду»*, скажуть: «Неси вантаж», *بدگوید: «Я птах»*, кажуть про людину апатичну, байдужу, ледачу, яка завжди намагається ухилитися від роботи, *نزد خرمهر و گوهر یکبست* – присл.: Віслюку все одно скляне намисто в нього на шиї або перли (в Ірані на шиї в'ючних тварин вішають велике намисто або мушлі), *یکبست (کسی، هیچکس) نگفت (نپرسید) ابولی* (букв.: «ніхто не запитав: «Гей, Абу Алі, скільки коштує твій віслюк?»») – ніхто не звернув на нього уваги, ніхто не поцікавився ним, поставився до нього байдуже, а також української мови: хоч вовк траву їж, байдуже ракові, в якому горщику його зварять, що хрін, що гірчиця – невелика різниця, аби кінь добрий на пашу, а до роботи байдуже, чи Іван, чи Петро, то мені все одно.

У мовознавстві акумулювалася значна кількість праць про види реалій, їх розподіл за тими чи тими ознаками, проте досі не існує єдиної думки щодо класифікації реалій. У статті ми пропонуємо власну класифікацію, яку створено на основі особливостей досліджуваних мов: перської і української.

Дібраний фактичний матеріал дозволив нам розділити фразеологічні одиниці з національно-культурним компонентом до таких груп:

1. Продукти харчування, страви, наприклад, перс.: *آش خوردن و جاش را شکستن* (виявити чорну невдячність) – з'їсти кашу та розпороти мішок із зерном, *نان اینجا آب اینجا، کجا روم به از اینجا؟* – тут хліб, тут вода – не знайти місця краще, *مثل شیر مادر* – чистий як материнське молоко; укр.: відрізана скиба від хліба, залити сала за шкуру, як маслом по душі.

2. Власні імена, наприклад, перс.: *مثل رستم* (букв.: «як Ростам на воротах лазні»); зображення богатиря *Ростама* – героя «Шахнаме» Фердоусі традиційно прикрашає ворота іранських лазень) – він такий страшний лише на вигляд, а насправді боязливий (ФРФС, с. 315), *یوسف گم گشته باز آید به کنعان، غم مخور کلبه احزان* (букв.: «Йусеф, який пропав, знову повернеться до Ханаану, не сумуй, халупа знедолених стане одного дня трояндовим садом, не сумуй»); *Йусеф* – біблейський Йосип, йому присвячена вся 12-та сура Корану, що названа його ім'ям і запозичена з біблійного переказу про його життя. Йусеф – символ юнацької краси й незайманості, він став героєм багатьох легенд і поем) – не сумуй, все добре це повернеться; укр.: для нашого Федота не страшна робота, зневажл. вискочити як голий (козак, Кузьма) з маку.

3. Тваринний світ, наприклад, перс.: *تا پا روی دم سگ نگذارند سگ صدا نکند* – поки не наступиш собаці на хвіст, він не загавкає, *گرچه را در اتاق حبس کنی پنجه را به رویت می زند* – закрий кішку в кімнаті – вона роздряпає тобі обличчя; укр.: як кіт з собакою, дивитися вовком.

4. Рослинний світ, наприклад, перс.: *مثل بید* (букв.: «розквітнув як квітка, троянда») – він освітився радістю, засяяв від радості; укр.: як хрін під ніс, вискочити як голий з маку.

5. Одяг, взуття, наприклад, перс.: *به تریج قبایش* (букв.: «зачепилася складка габа»); *گابا* – старовинна чоловіча одяг довга й простора) – зачепити за живе, образити, *پیراهن عثمان کردن* (букв.: «робити сорочкою Османа») – перетворювати щось у привід для сварки, конфлікту; *نامه نادر را به حقیقت* (букв.: «сховати неправду видати за істину»); укр.: сховати до кишені гонор, як реп'ях до штанів, народився в сорочці.

6. Речі домашнього господарства, наприклад, перс.: *به جوال رفتن با کسی* (букв.: «лізти у мішок із кимось») – зіткнутися із кимось у суперечці, *شام غریبان گرفتن (شام غریبان)* – траурна церемонія ввечері 10-го мохарамма у пам'ять про день загибелі імама Хосейна) – сидіти і сумувати у надвечір'ї; укр.: як обухом луснули по голові, стриміти цвяхом в голові, скапувати свічкою.

7. Помешкання та його частини, наприклад, перс.: *در دهانت را بگذار!* (букв.: «закрий двері свого рота») – зневажл. *стули пельку, закрив свого рота. از دیوار شکسته و سگ درنده و زن سلیطه حذر کن* – присл. *Лякатися потрібно стіни, що має тріщину, злого собаки та лайливої жінки; укр.: не в ті двері втрапити, як теля на нові ворота.*

8. Міфи, релігії, наприклад, перс.: *اللهم بیر بیر* (букв.: «О, Аллах, по одному!») – присл. *В усьому потрібно бути послідовним, را شیطان شیطانی درس میدهد* (букв.: «він навчає навіть шайтана») – кажуть про дуже хитру людину; укр.: *нема чого Бога гнівити, чорт тебе побори, як біс попутав.*

9. Зброя, наприклад, перс.: *کمانش را نمی توان کشید* – (букв.: «його лук неможливо натягнути») з ним дуже важко впоратися, *تیر از کمان رفت* (букв.: «стрілу випущено з лука») – *можливість або час втрачено; укр.: ніж гострий у серце, хоч кулю в лоб.*

Як бачимо з прикладів, деякі фразеологічні одиниці із національним компонентом можна одночасно віднести до декількох груп. Такі одиниці несуть в собі важливу лінгвокраїнознавчу інформацію, у результаті чого обсяг значення таких фразеологізмів стає культурно маркованим.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Відповідно до сучасної спрямованості лінгвістики, вивчення фразеології є можливим з різних позицій, що дозволяють розглядати фразеологізми як специфічні мовні одиниці, семантика яких здійснює зв'язок мовної і позамовної дійсності. При розгляді лексичного пласту мови щодо наявності національно-культурного компонента, продуктивним виявилось виділення еквівалентних та безеквівалентних лексичних понять.

Виявленню культурно маркованих одиниць або слів із національно-культурним компонентом значення, сприяє порівняльно-зіставний

метод. Лінгвокогнітивний підхід до комунікації дозволив виявити, проаналізувати і структурувати те, що безпосередньо належить до національних особливостей свідомості перського та українського народів.

При вивченні перських і українських фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом було виявлено значні зони співпадіння у картинах світу обох народів, що пов'язано з існуванням низки загальнокультурних цінностей. Було відзначено й індивідуальні особливості, що притаманні лише перському, чи лише українському народу, які зафіксовані у фразеології.

Фразеологічні одиниці перської і української мов із національно-культурним компонентом значення було розподілено за трьома групами відповідно до прояву національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць з особливим компонентом семантики. Усі одиниці було скласифіковано у 9 груп відповідно до номінації національно-культурного компонента, що входить до їх складу.

Таким чином національно-культурна специфіка фразеологізмів з'ясовується як в плані вираження, так і в плані змісту. У плані вираження основну увагу зосереджено на культурних маркерах (безеквівалентній лексиці, топонімах, архаїзмах тощо), які вимагають етимологічних чи культурно-історичних коментарів при перекладі іншою мовою. У плані змісту – на денотативній співвіднесеності образу і конотацій, що його супроводжують, в яких віддзеркалюється національний колорит.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розгляді національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць на матеріалі художніх текстів іранської та української літератури.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Ахмади М., Садат-Махмудян С. Национально-культурные характеристики русских и персидских устойчивых словосочетаний с компонентом «рука». *Молодой ученый*. 2014. № 13 (72). С. 295-298.
2. Даньків М. В. Семантичні особливості фразеологізмів, які вербалізують емоційний концепт СТРАХ у перській і українській мовах. *Проблеми зіставної семантики*. 2011. № 10, ч. 2. С. 83-89.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
4. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 352 с.
5. Мазепова О. В. Роль соматизмів у мовній концептуалізації внутрішнього світу людини (на матеріалі перської мови). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. № 46 (2). С. 438-450.
6. Мізін К. І. Принципи зіставлення фразеологічних систем. *Проблеми зіставної семантики*. 2011. № 10, ч. 2. С. 89-95.
7. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови. Київ: Знання, 2007. 494 с.
8. Shaki M. Principles of Persian Bound Phraseology. Prague: Oriental Institute, 1967. 118 p.
9. Sorokin S., Dalida A. The Verbalization of Human Emotional Conditions by Means of Persian Phraseological Units with the Somatic Component «Eye». *Східний світ*. 2021. № 4. С. 103-114.

## REFERENCES

1. Ahmadi, M. & Sadat-Mahmudjan, S. (2014). Nacional'no-kul'turnye harakteristiki russkikh i persids'kih ustojchivyh slovosochetaniy s komponentom «ruka» [National-cultural characteristics of Russian and Persian set phrases with the component «hand»]. *Molodoj uchenyj*, 13 (72). P. 295-298 [in Russian].
2. Dankiv, M. V. (2011). Semantychni osoblyvosti frazeolohizmiv, yaki verbalizuiut emotsiinyi kontsept STRAKH u perskii i ukrainskii movakh. [Semantic features of phraseology that verbalize the emotional concept of FEAR in Persian and Ukrainian]. *Problemy zistavnoi semantyky*, 10, p. 2. P. 83-89. [in Ukrainian].
3. Zhaivoronok, V. V. (2007). *Ukrainska etnolinhvistyka: Narysy*. [Ukrainian ethnolinguistics: Essays]. Kyiv: Dovira, 2007. 262 p. [in Ukrainian].
4. Levchenko, O. P. (2005). *Frazeolohichna symbolika: Lihvokulturolohichniy aspekt*. [Phraseological symbolism: Linguo-cultural aspect]. Lviv: LRIDU NADU. [in Ukrainian].
5. Mazepova, O. V. (2013). Rol' somatyzmiv u movnii kontseptualizatsii vnutrishnoho svitu liudyny (na materialii perskoi movy) [Words meaning human body parts in the lingual conceptualization of the inner world of a person (on the basis of the Persian language)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 46 (2). P. 438-450. [in Ukrainian].
6. Mizin, K. I. (2011). Pryntsypy zistavleniia frazeolohichnykh system. [Principles of comparing phraseological systems]. *Problemy zistavnoi semantyky*, 10, p. 2. P. 89-95. [in Ukrainian].
7. Uzhchenko, V. D. (2007). Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy. [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
8. Shaki, M. (1967). *Principles of Persian Bound Phraseology*. Prague: Oriental Institute. 118 p. [in English].
9. Sorokin, S. & Dalida, A. (2021). The Verbalization of Human Emotional Conditions by Means of Persian Phraseological Units with the Somatic Component «Eye». *Shidnyi Svit*, 4. P. 103-114. [in English].

## CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH NATIONAL COMPONENT IN MODERN PERSIAN AND UKRAINIAN

**Okhrimenko Maryna Anatoliyivna**

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of Oriental Philology  
Kyiv National Linguistic University  
73, Velyka Vasylkivska Str., Kyiv, Ukraine*

*The proposed article is devoted to the analysis of phraseological units with a national-cultural component in modern Persian and Ukrainian languages. The classification of the above specified phraseological units was performed on the basis of semantics and relation to linguistic and extralinguistic reality. When considering the phraseological corpuses of the two languages regarding the national-cultural component contained in them, the separation of equivalent and non-equivalent lexical concepts turned out to be efficient. The study evidenced three levels of manifestation of national and cultural specifics of phraseological units with a peculiar component of semantics. The first level comprises phraseological units, in which the national-cultural component of semantics manifests itself in the combined meaning of the lexical complex, reflecting a specific situation or feature of the national structure. The second level is represented by phraseological units that reflect the peculiarity of national culture by units they are composed of, as well as associations elicited by this component among native speakers. The third level is composed of phraseological units in which the national-cultural specificity is founded in the literal meaning of their components, mainly in the prototype of phraseological unit. The comparative method contributed a lot to the identification of culturally marked units or words bearing a national-cultural component of meaning. Such lexical units often became realities, such as facts of reality that are objectively in evidence only in this ethnocultural community, as well as gaps that arise as the absence of certain symbols in the lexical system of one language compared to another one. When providing consideration and classification of phraseological units with a national-cultural component of meaning, background knowledge is often engaged, such as meaningful characteristics of specific and abstract names, which are necessary for adequate comprehension of additional information about the culture of Iranian and Ukrainian peoples. The classification of phraseological units was performed in groups according to the nomination of a component of meaning. Totally, 9 groups of phraseological units with a national-cultural component were identified. The linguistic approach to the word is presented through commentary, when a cultural phenomenon is explained with the help of information on history, mythology, religion, folklore, etc.*

**Keywords:** *phraseological units, national-cultural component, Persian language, Ukrainian language, ethnolinguistics.*